

GLAVA VII

JOŠ NEKA PITANJA O EKONOMSKOM POLOZAJU MAĐARA OD 1929—1941. GOĐINE

ZADRUŽNI ŽIVOT

Na području Vojvodine (bez Srema) u periodu do 1918. god. postojalo je ukupno 168 novčanih zavoda, koji su imali mađarski nacionalni karakter. Njihov sopstveni fond je iznosio 75 miliona kruna, ali je ubrzo — po podacima iz predratnog perioda — porastao na 289 miliona kruna. Ove ustanove su odigrale veliku ulogu u akumulaciji kapitala i investiranju u neke privredne poduhvate, radi unapređenja ekonomike južnih područja tadašnje Ugarske. Jer, kao što smo već i ranije konstatovali, vladajući krugovi u Budimpešti, posle Austro-Ugarske nagodbe od 1867, decenijama nisu bili zainteresovani za investicionu politiku na području sadašnje Vojvodine. Tretirali su ove delove zemlje kao sirovinsku bazu za područja u kojima je proces industrijalizacije uzeo više maha. U prvoj deceniji XX veka, pa sve do izbijanja prvog svetskog rata, privredni krugovi u zemlji, pa i u inostranstvu, bili su već više zainteresovani i za ta područja, pa je industrijski razvitak Bačke i Banata bio ubrzan. Sem peštanskog, veće interesovanje pokazuje i strani kapital, prvenstveno austrijski i nemački, pa je porasla i uloga spomenutih novčanih zavoda.

Posle konsolidovanja nove države SHS, znatno većina tih štedionica i novčanih zavoda izgubila je svoj nacionalni karakter, bila je rasformirana ili pak, u većini slučajeva, integrisana u ostale novčane zavode.

Ovaj proces je okončan već 20-tih godina.⁹⁰

Pre 1918. god. na području Bačke i Banata postojalo je 230 nabavnih, potrošačkih i kreditnih zadruga, čiji su članovi većinom bili pripadnici mađarske narodnosti.

Zadružni život je imao poseban uspeh u Subotici, kao i u većim gradovima. Naročito je bila poznata Nabavna i potrošačka zadruga »A munka« (Rad) u Subotici, osnovana 1906. god. zahvaljujući mesnoj socijaldemokratskoj organizaciji. Zadruge su za kratko vreme doživele istu sudbinu kao novčani zavodi. Tridesetih godina delovao je samo manji broj zadruga sa dosta skromnim poslovnim rezultatima.⁹¹

⁹⁰ Cs u k a Zoltán, *A visszatért Délvidék*, Budimpešta 1941, 249.

⁹¹ Isto.

Neke zadruge u mestima sa većinskim mađarskim stanovništvom (ili ga je bilo u značajnijem procentu) formirane su 30-tih godina.

U Arhivu Vojvodine — u fondovima koji se odnose na zađružni život u Vojvodini — našli smo sledeće podatke o zadružnom životu u mestima gde je Mađara bilo u značajnijem broju. Ove zadruge su osnivane od početka 30-tih godina.

Nabrajamo ih po redosledu kako smo i podatke našli u spomenutoj dokumentaciji:

1. Bačko Petrovo Selo
 - Zemljičarska žitarska zadruga (1940—1941)
 - Stočarska priplodna zadruga (1931—1941)
2. Bečkerek
 - Glavna privredna nabavljačka zadruga
3. Bogaraš
 - Bogaraško društvo za samopomoć
4. Bogojevo
 - Zemljičarska zadruga za nabavku i prodaju
 - Električna zadruga
5. Veprovac
 - Zemljičarska stočarska zadruga (1936—1937)
6. Vojlovica
 - Kreditna zadruga (1930—1941)
7. Vrbica
 - Zemljičarska kreditna zadruga (1929—1941)
8. Debeljača
 - Zemljičarska zadruga za nabavku i prodaju (1936—1939)
9. Jermenovci
 - Zemljičarska kreditna zadruga (1929—1941)
10. Kneževi Vinogradi
 - Mesna mlekerska zadruga 1935
11. Kula
 - Bačka oblasna stočarska zadruga (1937—1940)
 - Prva kulaska ugostiteljska nabavljačka zadruga (1906—1941)
12. Kupusina
 - »Pčela«, zemljičarska proizvođačka zadruga za konzerviranje i prodaju baštovanskih proizvoda (1935—1941)

13. Mali Iđoš
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1926—1941)
14. Martonoš
 - Korparsko-pleterska zadruga (1920—1941)
15. Nova Kanjiža
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1933—1935)
16. Nova Crnja
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1933—1944)
 - Mlekarska zadruga (1932—1943)
17. Novi Bečej
 - Zemljska žitarska zadruga za Novi Bečej i okolinu
 - Kreditni zavod kao zadruga (1931—1944)
18. Novi Kneževac
 - Nabavljačko-potrošačka zadruga
 - Okružna zemljoradnička proizvođačka zadruga (1927—1941)
19. Novi Sad
 - Nabavljačka zadruga mađarskih lekara u Jugoslaviji (1940—1941)
20. Padej
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1930—1941)
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1933—1940)
21. Rumenka
 - Stočarska zadruga (1940—1941)
22. Rusko Selo
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1938—1940)
23. Sajan
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju
24. Senta
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1931—1941)
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1933—1944)
 - Privredna zadruga (1938—1944)
25. Senta Bogaroš
 - Nabavljačka i potrošačka mlinarska zadruga odgajivača i tovljača stoke (1938—1939)
26. Sombor
 - Somborska zemljoradnička kreditna zadruga (1923—1928)
 - Oblasna zemljoradnička prometna zadruga (1937—1938)

27. Stara Kanjiža
 - Mlinarska zadruga starokanjiških zemljoradnika (1934—1940)
28. Stari Bečej
 - Kreditna zadruga (1940)
 - Starobečejska kreditna zadruga (1930)
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju
29. Stari Vrbas
 - Zemljoradnička žitarska zadruga (1938—1941)
30. Stari Sivac
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1938)
 - Zemljoradnička žitarska zadruga (1931—1932)
31. Subotica
 - I nabavljačka zadruga trgovaca mešovitom robom (1937—1939)
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1933—1934)
 - I stočarska zadruga (1935—1936)
32. Temerin
 - Zemljoradnička kreditna zadruga (1931—1941)
 - Privredna kreditna zadruga (1925—1941)
 - I temerinska predujamna zadruga (1914—1945)
 - Stočarska zadruga (1936—1939)
33. Torda
 - Zemljoradnička nabavljačka zadruga (1930—1941)
 - Kreditna zadruga (1930—1940)
34. Feketić
 - Zadruga poljoprivrednika
35. Hajdučica
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1932—1940)
 - Kreditna zadruga (1929—1943)
 - Zemljoradnička kreditna i gospodarska zadruga (1929—1943)
36. Horgoš
 - Zadruga za potrošnju i unovčenje proizvoda Horgoša i okoline (1932—1934)
 - Električna zadruga (1934—1941)
37. Čantavir
 - Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju (1939)
 - Stočarska priplodna zadruga (1930—1931)
 - Čantavirska živinarska i svinjogojska zadruga (1931—1940).⁹⁹²

⁹⁹² AV, Fond zadružnih organizacija, kutija 57, 70, 72, 74, 91, 93, 95, 110, 131, 136, 143, 145, 150, 151, 154, 165, 166, 167, 172, 179, 192, 194, 197, 204, 206, 209, 211, 213, 216, 220, 221.

Prvo ćemo prezentovati značaj i ulogu zadruga koje su formirali radnici, učesnici u revolucionarnom radničkom pokretu. O tome imamo najviše podataka u monografijama nekih mesta, ili u jednom zborniku dokumenata za uži geografski region.

Sredinom 30-tih godina poznati učesnik u revolucionarnom radničkom pokretu Karolj Čeh pokušao je da formira Zadrugu obučarskih radnika u Adi. On je 1936. izradio i nacrt osnovnih pravila koji je imao 70 članova. Početnu finansijsku podlogu trebalo je obezbediti izdavanjem izvesnog broja pristupnih uloga. Nacrt je već bio dat i na javnu diskusiju. Međutim, izgleda da ta dobra ideja nije bila realizovana, jer izvori ne sadrže više podataka o toj akciji.⁹⁹³

Mnogo uspešniji bio je poduhvat stolarskih radnika u Bačkoj Topoli. Oni su krajem septembra 1937. stupili u štrajk, zahtevajući od poslodavaca povećanje svojih najamnina i potpisivanje kolektivnog ugovora. Poslodavci su, međutim, odbili njihove zahteve. Štrajk je bio dugotrajan i posle 52 dana okončan neuspešno zbog kapitulacije jednog dela radnika, pa i stava centralnog rukovodstva Saveza drvodeljskih radnika, koje im je uskratilo materijalnu i novčanu podršku. Tada su neki stolarski radnici napustili opštinu, a deset radnika je odlučilo da osnuju stolarsku zadrugu. Među njima su bili i učesnici i simpatizeri revolucionarnog radničkog pokreta.

Nakon dobijanja dozvole, oni su svoju radnju otvorili u bivšoj bioskopskoj sali, u zgradi negdašnje građanske kasine, odn. kasnije poštanske centrale. Zadruga je uspešno poslovala, bila je prosto pretrpana porudžbinama zbog kvaliteta robe i solidnih cena. Zadruga je priređivala i izložbe svojih proizvoda. U takvom uspešnom radu je dočekala i oslobođenje.⁹⁹⁴

Pod sličnim okolnostima je formirana i Zadruga građevinskih radnika u Bačkoj Topoli. Naime, radnici te struke su 15. jula 1938. počeli svoj tarifni pokret. Poslodavci su im na to otkazali kolektivni ugovor. Pokret građevinskih radnika doživio je istu sudbinu kao i štrajkovi njihovih drugova iz drvoprerađivačke i metalske struke. Poslodavci su bili nepopustljivi, jer su osetili podršku reakcionarnog režima. Posle toga je 1939. došlo do osnivanja jedne zadruge građevinskih radnika. Njeni članovi su bili: Šandor Guba (Guba Sándor), Janoš Ivegeš (Úveges Sándor), Mihalj Čizovski (Csizovszki Mihály), Mikloš Zavodski (Závodszi Miklós), Antal Majoroš (Majoros Antal), Jožef Teke (Tőke József), Balaž Fenjveši (Fenyvesi Balázs), Ferenc Fekete (Fekete Ferenc) — zidari, i Ištvan Brindza (Brindza István). I ova zadruga je izuzetno dobro poslovala i kao i zadruga stolarskih radnika doživela oslobođenje. Bila je to prethodnica današnjeg Građevinskog preduzeća »Prvi maj«, koje ima više od 2.000 radnika i službenika.⁹⁹⁵

Imamo podatke i o jednom uspešnom poduhvatu poljoprivrednih radnika u Feketiću. Naime, osmorica njih, Ištvan Fekete (Fekete István), Láslo Fekete (Fekete László), Jožef Oros (Orosz József), Jožef Guljaš (Gulyás József), Lajoš Pastor (Pásztor Lajos), Balint Veg (Vég Bálint), Janoš Horkai (Horkai János) i Lajoš Šarandi (Sárándi Lajos) — učesnik u Mađarskoj

⁹⁹³ J. Urban, nav. delo, 196.

⁹⁹⁴ Dan, 27. IX 1938, 4; K. Brindza, *Revolucionarni radnički pokret u bačkotopolskom srezu...*, 622—624.

⁹⁹⁵ K. Brindza, nav. delo, 626.

Sovjetskoj Republici, iznajmili su mesnu ciglanu koja se nalazila u vlasništvu opštine. Pravo na zakup oni su ostvarili na javnoj licitaciji tako što su opštinskom beležniku dali »džeparac« od 1.000 dinara. Godišnji zakup su isplatili sa 96.000 komada cigala. Oni su godišnje u zastarelim pećima proizvodili 7.000.000 cigala. Poslovima su rukovodili Jožef Oros i majstor za pečenje cigle Ištvan Fekete. Na taj način su udruženi radnici uspeli da proizvedu cigle boljeg kvaliteta nego druge ciglane u mestu i okolini. U isto vreme su svoje proizvode prodavali jevtinije nego drugi, pa je posao dobro krenuo.

Raspodelu prihoda su rešili tako što je na svakih 100 komada cigala ustanovljena osnovna zarada u određenom iznosu, dok je čista dobit deljena podjednako. Na takvoj osnovi oni su zarađivali za 30% više nego radnici u privatnim ciglanama za isti takav učinak. Od osnovice primljenih članova, šestorica su od ranije pripadali organizaciji KPJ te su i sada zastupali liniju partijske politike. Pošto je potražnja bila velika, primali su radnike i sa strane, ali samo na privremeni rad. Njih su plaćali po učinku, tako što su za isti rad bili nagrađeni 25% više nego drugde. Posle okupacije 1941, opština više nije davala radnicima ciglanu u zakup.⁹⁶

Ni poljoprivredni radnici u Bačkoj Topoli nisu zaostali u zadrugarstvu. Oni su potkraj oktobra 1940. osnovali nabavno-prodajnu i mlinsku zadrugu. Radi njenog osiguranja, članovi i simpatizeri KPJ povelu su široku agitaciju. Do kraja tekuće godine, usled sistematske propagande, u pokret je učlanjeno oko 600 članova. Cena jedne deonice iznosila je 100 dinara. Pošto je zadruga vršila meljavu samo za ujam koji pokriva troškove, interesovanje je bilo tako veliko da pogon u ulici živinske pijace nije stizao da obavi sav posao, pa su ubrzo otvorene filijale u Linderfalvi i na Senčanском putu. Zadruga je uskoro zatim prešla na nabavku drveta za ogrev, stočne hrane, kao i na otkup svinja. Kruparska zadruga je na taj način obavljala funkciju kasnijih zemljoradničkih zadruga, što je suštinski doprinelo poboljšanju materijalnih prilika radnika. Ovom zadrugom su, u stvari, rukovodili Ištvan Lerik i Jožef Barna, u čemu su im komunisti pružali maksimalnu podršku. Pri tome se nastojalo da zadruga zastupa prvobitne ciljeve, tim više što je među njenim članovima bilo i takvih pojedinaca koji su, naročito za vreme okupacije — bili sledbenici suprotnih ideologija, ali su ih u zadrugu privlačile konkretne ekonomske prednosti.⁹⁷

U vezi sa privrednim organizovanjem Mađara, polagane su velike nade u Zakon o zadružnom organizovanju, koji je donet u septembru 1937. godine. Autori radova iz toga vremena koji su se bavili pitanjima privrednog zadružnog organizovanja Mađara u Jugoslaviji, spominju termin udružene jedinice sa ciljem privredne delatnosti, koje teže formiranju proizvodnih, prodajnih, nabavnih, potrošačkih, kreditnih, zdravstvenih i kulturno-prosvetnih zadruga. Kao najbolje primere ističu udruživanje Nemaca u Jugoslaviji i rezultate srpskih i hrvatskih zemljoradnika.⁹⁸

⁹⁶ K. Brindza, nav. delo, 640—647.

⁹⁷ K. Brindza, nav. delo, 929—930.

⁹⁸ Muhi János, *A jugoszláviai magyarság gazdasági szerveződése*, Sombor 1938.

Nedostatak u daljoj akciji bio je u tome što su tumači Zakona smatrali da udruženja gazda (gazdakörök) »najbolje mogu da okupljaju privredne snage«.

U Zakonu, inače, bilo je korisnih predloga za formiranje stočarskih, živinarskih, mlekarskih, voćarskih, kreditnih, nabavnih, prodajnih, mlinskih zadruga, kao i nekih drugih specifičnih ustanova (vinsko-podrumski, žitno-magacinskih i drugih zadruga).⁹⁹⁹

Zadružni život 20-tih godina (a najviše između 1921—24) kod Mađara bio je najrazvijeniji u Potisju (Ada, Martonoš, Horgoš, Mohol, Kanjiža, Senta).¹⁰⁰⁰

Industrijalci mađarske narodnosti bili su učlanjeni u Savez vojvođanskih industrijalaca, čija je osnivačka skupština održana 22. decembra 1922. u Novom Sadu. Bila je obrazovana i privremena uprava na čelu sa Đokom Dunderskim, koji je bio veleposednik i industrijalac. Član odbora bio je i industrijalac mađarske narodnosti Đula Kramer (Kramer Gyula).

Posle uvođenja kraljevske diktature, na osnovu zakona od 3. oktobra 1930, formiran je Savez industrijalaca Dunavske banovine u Novom Sadu.

U Vojvodini su delovala još dva udruženja industrijalaca: Savez gornjobačkih industrijalaca u Subotici i Savez banatskih industrijalaca u Velikom Bečkereku.

Na osnovu rešenja Glavne skupštine Saveza industrijalaca Dunavske banovine od 26. jula 1932. i rešenja Trgovačke industrijske i zanatske komore u Novom Sadu od 8. septembra iste godine i u smislu prvog paragrafa Zakona o radnjama, Savez je pretvoren u zajedničku privrednu organizaciju za područje te komore, pod nazivom Udruženje industrijalaca u Novom Sadu. Do konstituisanja Uprave Udruženja industrijalaca sve funkcije obavljao je dotadašnji Upravni odbor Saveza industrijalaca Dunavske banovine.

Rešenjem trgovačko-industrijske i zanatske komore od 8. septembra 1932. odobrena su pravila Udruženja industrijalaca za gradove: Novi Sad, Subotica, Sombor, Senta, Stara Kanjiža i Sremski Karlovci, kao i za novosadski, apatinski, somborski, žabaljski, kulski, odžački, bačkopalanački, senčanski, starobečejski, titelski, bačkotopolski, iriški, iločki i staropazovački srez. Pravila tih organizacija bila su potvrđena na sednici Uprave Udruženja industrijalaca 25. novembra 1932. Udruženja formirana na područjima sa mađarskim stanovništvom su, naravno, okupljala i privrednike iz redova te narodnosti.

Udruženje je u isto vreme registrovalo i 605 preduzeća u kojima je bilo zaposleno više od 18.000 radnika.¹⁰⁰¹

U Arhivu Vojvodine u fondu o zadružnom životu za područje sadašnje naše Pokrajine sačuvana je izvesna dokumentacija o mnogobrojnim kreditnim, nabavno-prodajnim i potrošačkim zadrugama, ali je dokumentacija za neke od tih organizacija više nego nepotpuna. Mi smo na razmatranje uzeli mesta u kojima je bilo članova mađarske narodnosti.

⁹⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰⁰ Csuka Z., nav. delo, 249—250.

¹⁰⁰¹ AV, Fond Udruženja industrijalaca, signature 46 i 51.

Početak 30-tih godina u Velikom Bečkereku je delovala Prva kreditna zadruga. U nekoliko sačuvanih dokumenata pisanih na mađarskom jeziku videli smo da su *Službene novine* (broj 205 od 20. decembra 1930) objavile zakon o produženju ranijeg donetog Zakona o zaštiti zemljiaradnika. Ujedno je dato i tumačenje Zakona (na mađarskom jeziku), da kreditne zadruge prilikom davanja zajma ne mogu da računaju kamatu veću od 10⁰/. Osim toga, zadruge — radi podmirenja svojih traženja — nisu mogle pristupiti plenidbi nekretnina, izuzev u tačno određenim slučajevima.¹⁰⁰²

U Velikom Bečkereku je 1930. delovala Živinarska selekciona zadruga. Dokumenti koji su veoma sporadični, nose datume sve do 1934. godine. Te godine Zadruga je uputila dopis Savezu zemljiaradničkih zadruga u Novom Sadu, u kojem se saopštava da je izgrađen uzorni živinarnik na 10 jutara paše. Ujedno su tražili odobrenje za izvoz kljukanih gusaka u zaklanom stanju u Austriju.¹⁰⁰³

U Bogojevu u decembru 1934. osnovana je Zemljiaradnička zadruga za nabavku i prodaju. Sedamnaestog decembra bio je izabran i petočlani Upravni odbor. Za predsednika je izabran Jožef Šuhajda (Suhajda József), a i ostali članovi Odbora su bili Mađari.

Zadruga je imala prevashodni zadatak da nabavlja naveliko sredstva za poljoprivrednu proizvodnju, kao i životne namirnice, i da ih ustupa svojim zadrugarima. Osim toga, primala je od svojih članova žito i ostale poljoprivredne proizvode i preradevine i starala se o najprobitačnijoj prodaji istih.

Još je bilo nabrojano — među primarnim zadacima Zadruga — da u korist svojih članova po potrebi osniva uređaje koji bi služili za privredno unapređenje Zadruga.

Prilikom formiranja Zadruga je imala ukupno 30 članova.

Ona je delovala skoro do izbijanja aprilskog rata, revizija poslovanja je izvršena 7. decembra 1940. Tih dana je izabran i novi petočlani Upravni odbor na čelu sa Ferdinandom Popjakom (Popjak Ferdinánd). Zadruga je, izgleda, sve vreme svoga postojanja delovala sa solidnim uspehom, mada joj je pomenuta revizija dala opštu ocenu: »slaba«.¹⁰⁰⁴

U Bogojevu je 20. februara 1938. formirana Električarska zadruga, a kod Okružnog suda u Somboru bila je registrovana 21. aprila iste godine. Tada je izabran i Upravni odbor od 11 članova i pet zamenika.

Na osnovu nekoliko sačuvanih dokumenata možemo dobiti sliku o njenom poslovanju, koje nije bilo uspešno. Likvidacijski postupak kod Okružnog suda u Somboru bio je pokrenut 21. januara 1941.¹⁰⁰⁵

U malom banatskom mestu Vojlovici posle rata je obnovila rad Kreditna zadruga zemljiaradnika, koja je pre prvog svetskog rata delovala još od marta 1897. godine, a posle izbijanja prvog svetskog rata prestala da radi. U godini obnavljanja, tj. 1927. godine, Zadruga je imala 96 članova, a krajem 1939. godine 93 člana sa 127 upisanih udela u vrednosti od 12.700 dinara.

¹⁰⁰² AV, Fond Saveza zemljiaradničkih zadruga (F 124), kutija 70).

¹⁰⁰³ AV, F 124, kutija 74.

¹⁰⁰⁴ AV, F 124, kutija 74.

¹⁰⁰⁵ AV, F 124., kutija 93.

Krajem 1931. godine Zadruga je imala 450 članova, sa 450 udela. Tada je imovina iznosila 58.107 dinara, a čist dobitak za istu godinu 7.152 dinara. Iz izloženih podataka može se zaključiti da je 30-tih godina broj članova Zadruga osetno opao. Krajem 1935, na primer, bilo je registrovano samo 76 članova sa 106 udela. Tada je vrednost upisanih udela bila 10.600 dinara a uplaćenih samo 5.081 dinara.

Broj članova je sledećih godina bio uglavnom sličan sve do drugog svetskog rata. Godine 1936. je u Zadruzi registrovano 77 članova, sa 107 udela po 100 dinara.

Cilj Zadruga je bio da unapredi materijalno stanje svakog člana, da podstiče na štednju, navikava na tačnost, zadovoljava njihove kreditne potrebe i da im pomaže u drugim poslovima.

Poslove Zadruga 30-tih godina vodio je tročlani Upravni odbor.

U drugom malom banatskom mestu sa madarskim stanovništvom — u Vrbici, od 1931. pa do 1940. postojala je Zemljoradnička kreditna zadruha. Krajem 1937. u Zadruhu je upisano 76 članova.

Ona je osnovana još 1903, ali je svoj rad obnovila tek 1931. godine. Tada je imala 75 članova sa 85 udela po 50 dinara (upisani udeli su iznosili 4.250, a uplaćeni udeli 4.117 dinara).

Na osnovu jednog sačuvanog dokumenta iz sledeće godine možemo videti i socijalni sastav članova Zadruga: zemljoradnika je bilo 72 a radnika 4. Od zemljoradnika 22 nisu posedovala zemlju, do pet katastarskih jutara bilo je u vlasništvu 28 člana, sa 10 jutara 16, između 10 i 12 jutara 9, a preko 50 samo jedan član Zadruga.

Revizija poslovanja za Zadruhu bila je izvršena 17. maja 1939. U izveštaju Saveza zemljoradnika, čije je sedište bilo u Novom Sadu, njen rad i finansijsko poslovanje su ocenjeni povoljno. Na godišnjoj skupštini u decembru iste godine konstatovano je da je u Zadruzi tada bilo registrovano 76 članova.

Na skupštini je odlučeno da, u smislu pravilnika, svaki član ima pravo na zajam do 30 odsto ukupno ubeleženih udela. Na taj način mogli su da dobiju najveći iznos od 1.200 dinara, mada je konstatovano — sa žaljenjem — da su neki članovi dužni i po 4.000 dinara. Aktiva Zadruga na dan revizije bila je na pozitivnoj nuli, 54.568 dinara, a tolika je bila i pasiva.¹⁰⁰⁶

U Debeljači je 25. oktobra 1936. osnovana Zemljoradnička zadruha za nabavku i prodaju. Registracija je izvršena kod Okružnog suda u Pančevu.

Po prihvaćenom pravilniku, cilj Zadruga je bio da upućuje, odnosno preuzima od svojih članova zemljoradničke proizvode, koje će Zadruha prodati u sirovom ili prerađenom stanju.

Zadruha će nabaviti sve poljoprivredne potrepštine koje će prodati, odnosno ustupiti svojim članovima.

¹⁰⁰⁶ U to vreme predsednik Zadruga bio je Majnkert Barat (Barát Majnkert), potpredsednik Đerđ Čorba (Csorba György) a članovi Pal Papić (Papity Pál), Jožef Mihok (Mihók József), Šandor Igrizán (Igrizán Sándor) i Vendel Mihok (Mihók Vendel). (AV, F 124., kutija 93).

Zadruga je 9. novembra 1937. dostavila detaljan izveštaj Savezu zemljoradničkih zadruga o svom poslovanju. Ovo je poslednji datum registrovan u sačuvanoj dokumentaciji o toj organizaciji.¹⁰⁰⁷

Bilo je Madara u priličnom broju i u Kreditnoj zadruzi u Jaša Tomiću. Zadruga je tu formirana još 17. maja 1901. godine sa 175 članova i 175 udela.

O posleratnom periodu podataka ima tek za 1929. godinu. Sačuvan je i spisak imena petočlanog Upravnog odbora. Tada je bilo registrovano 100 zadrugara sa 269 udela, a jedan udeo je bio 100 dinara.

Revizija o poslovanju Zadruge bila je izvršena 1931. godine. Tada je bilo registrovano 100 članova. Aktiva je bila 114.457,50, a pasiva 114.667,75 dinara (gubitak 210,25 dinara).

Komisija je ceo rad Zadruge ocenila negativno. Mada nemamo dokaza, verujemo da se ona posle ugasila jer dokumentacija o daljem radu ne postoji za naredni period.¹⁰⁰⁸

Zemljoradnička kreditna zadruga u Jermenovcima je formirana još 2. novembra 1899. Tada je imala ukupno 66 članova sa 206 udela.

I posle prvog svetskog rata Zadruga je obnovila svoj rad pod izmenjenim uslovima. Arhivska je grada, međutim, sačuvana samo za period od 1935. do 1945. godine.

Sačuvan je i spisak članova iz 1937. godine. U organizaciji je bilo 312, a u proleće 1940. je registrovano 315 članova. Iz tih podataka možemo zaključiti da je Zadruga dobro poslovala, jer nije bilo osipanja članova. Predsednik je bio Andraš Feher (Fehér András) a poslovođa Pal Kiš (Kis Pál).¹⁰⁰⁹

Za 1932. je navedeno da upisani udeli iznose 140.250 dinara, a uplaćeni (jedan udeo 250 dinara) ukupno 140.147,17 dinara. Četiri godine kasnije stanje gotovine je bilo 4.548,25 dinara. Komisija za reviziju Saveza je tada konstatovala da Zadruga »vrlo lepo i dobro radi« i da nemaju nikakve primedbe. Primećeno je samo to da bi trebalo da se uvede i stalna štednja sa nedeljnom uplatom od 2 dinara.

Upravni sud u Beogradu je krajem 1936. god. odbacio žalbu Kreditne zadruge protiv rešenja Dunavske finasijske direkcije u Novom Sadu od 6. novembra 1936. o razrezu društvenog poreza za 1934. godinu. U obrazloženju stoji da su zadruge oslobođene poreza pod uslovom da ne dele dobitak.

Nema više podataka o ishodu spomenutog spora.¹⁰¹⁰

Zemljoradnička proizvođačka zadruga za konzerviranje i prodaju baštovanskih proizvoda »Pčela« u Kupusini počela je da radi 1935. godine i solidno je poslovala do izbijanja aprilskog rata.

Osnivačka skupština je održana 25. septembra. Na dan 31. maja 1940. je registrovano 755 zadrugara sa 755 udela.

Osnovni cilj Zadruge bio je: unapređenje materijalnog stanja članova, da ih usmeri za što racionalniji rad. Otkupljivala je voće i povrće, nabav-

¹⁰⁰⁷ Članovi Upravnog odbora Zadruge bili su: Đula Vitković (Vitkovity Gyula), Ferenc Tot (Tóth Ferenc), Andraš Deli (Deli András) i Istvan Martinek (Martinek István). (AV, F 124., kutija 110).

¹⁰⁰⁸ AV, F 124., kutija 131.

¹⁰⁰⁹ AV, F 124., kutija 131.

¹⁰¹⁰ AV, F 124., kutija 131.

ljala poljoprivredne sprave. Zadruga je po potrebi zakupila ili sama podigla odgovarajuće magacine. Isto tako je zakupila ili sazidala potrebne uređaje za preradu i konzerviranje voća, da bi se prerađevine što bolje unovčile.

Među primarnim zadacima Zadruge bilo je i pribavljanje novčanih sredstava za predujmove članovima, nabavljanje oplemenjenog semena, stručnih knjiga itd.

Zadruga je 11. avgusta 1940. svoja pravila saobrazila propisima paragrafa 117/II Zakona o privrednim zadrugama. Zadrugarski udeo ostao je i dalje 10 dinara.

Krajem 1940. članovi Upravnog odbora bili su sledeći meštani: Peter Gašpar (Gáspár Péter), Pal Sod (Sód Pál), Pal Šotek (Sotek Pál), Janoš Rubuš (Rubus János), Janoš Buljak (Bulyák János), Ištvan Balog (Balog István), Pal Šulc (Sulc Pál) i Đerđ Gužvanj (Guzsvány György).

Iz sačuvane dokumentacije možemo zaključiti da je Zadruga sve do izbivanja rata dobro poslovala. U oktobru 1938. po izvršenoj reviziji bila je konstatovana aktiva od 190.367,87 dinara, pasiva 129.661,05 dinara, a čist dobitak 60.700,82 dinara. Zadruga je od svojih članova godišnje preuzimala oko 650 vagona baštovanskih proizvoda. Posebno je dobre rezultate postigla 1939—40. godine, kada je izliferovala 6,954.946 kilograma baštovanskih proizvoda u vrednosti od 4,695.078,37 dinara. Čist dobitak je iznosio 109.947,65 dinara, (20% je preuzet u rezervni fond, a 80% je namenjeno za zidanje magacina i doma).¹⁰¹¹

Malo ima podataka o Zemlji-radničkoj zadrugi u Kucuri. Ona je počela da radi ujesen 1929. (13. oktobra je izvršeno protokolisanje u Okružnom sudu u Somboru). Rad je počeo upisom 24 člana, koji su uplatili 24 udela po 100 dinara. U upravnom odboru, kao i među članovima bilo je dosta Madara.¹⁰¹²

Zemlji-radnička kreditna zadruga u Malom Idošu osnovana je 26. aprila 1926. kada je bila održana osnivačka skupština. Donet je i pravilnik, čiji su tekst potpisali Lipot Frank (Frank Lipót) kao predsednik i Lajoš Pap (Papp Lajos) u svojstvu beležnika. Stupila je u članstvo Saveza 23. decembra 1932. Osnovni zadaci Zadruge su bili: unapređenje materijalnog stanja članova međusobnim potpomaganjem, da ih podstiče na štednju i vodi trezvenom životu kao i da osniva potrošačke pokopne i udadbene radnje.

Godine 1932. u Zagrebu je bilo upisano 600 meštana, udeli su iznosili 1,620.427 dinara, a od toga je uplaćeno 1,116.938 dinara.

Zadruga je počela rad sa solidnim rezultatima. Posle su počele nevolje. Jedan od razloga je i u oporezivanju. Savez zemlji-radničkih zadruga je, naime, odredio dopunski prirrez u desetogodišnjem trajanju a u visini od 40.000 dinara. Bio je određen i društveni porez od 120.000 dinara, a opštinski u visini od 30.000 dinara.

Opadanje poslovnih rezultata se ogledalo i u osipanju članstva. Za dve godine je članstvo prosto prepolovljeno. Godine 1934. bilo je samo 300 upisanih članova sa 306. uloga. Sledećih godina članstvo se i dalje osipalo. Godine 1936, na primer, bilo je samo 235 članova sa 240 udela po

¹⁰¹¹ AV, F 124., kutija 145.

¹⁰¹² AV, F 124., kutija 145.

100 dinara. Sledeće godine bilo je registrovano tek 188 članova sa 193 udela.

Inače, komisija Saveza zemljoradničkih zadruga je 1. jula 1936. izvršila reviziju poslovanja Zadruga. Izveštaj nije bio nimalo povoljan. Konstatovano je, naime, da je Zadruga povremeno radila lepo i dobro, »samo se nije pazilo oko kreditiranja, tako da ima mnogo dubioza«. Zadrugari se stalno svađaju, što ide na štetu ugleda Zadruga. Još je istaknuto u izveštaju da naknadno treba srediti finansije sa dužnicima. Konstatuje se da Zadruga »sada dobro radi«, samo stare greške teško se daju popraviti.¹⁰¹³

Treba da spomenemo i Korparsko-pletarsku zadrugu u Martonošu. Iz sačuvane dokumentacije možemo zaključiti da su u Zadruzi članovi bili većinom Mađari, a u upravi Mađari i Srbi u podjednakom broju.

Zadruga je osnovana još pre prvog svetskog rata, a posle obnovljena tek 23. avgusta 1925. sa 52 člana. Vrednost jednog udela iznosila je 250 dinara. Osnovni zadatak je bio unapređenje materijalnog stanja članova, širenje korparstva i pletarstva kao domaće radinosti, da potrebnu sirovinu nabavlja i da proizvode inovči, da članovima osigura predujmove u vidu pozajmica, da ustroji zajedničku radionicu, kao i da svoje članove podstiče na rad, štednju i urednost.

Zadruga je pod skromnim uslovima dobro poslovala. Godine 1927, na primer, proizvedena je roba u vrednosti od 70.398 dinara, a čist prihod je bio 13.578 dinara. I broj članova je sledećih godina pokazivao tendenciju blagog porasta. Naime, 1929. bilo je registrovano 78 članova sa 82 udela, a 31. decembra 1939. godine 83 člana sa 87 udela.

Tada su počele nevolje, jer mesec dana kasnije bilo je u evidenciji samo 70 zadrugara sa 73 udela. Izgleda da je poslednja predratna godina prošla u postepenom gašenju ove zadruga.¹⁰¹⁴

Veoma je interesantna za našu temu nabavljačka zadruga mađarskih lekara u Jugoslaviji. Osnivačka skupština je održana 1. septembra 1940. u Novom Sadu. Tada su izabrani i Upravni odbor od 12 ljudi i Nadzorni odbor od 6 ljudi. Na dan 21. septembra Zadruga je ubeležena u registar Okružnog suda u Novom Sadu.

Osnovni cilj Zadruga je bio da unapređuje materijalno stanje svojih članova. Ujedno su istaknuti i ovi zadaci:

- a) da nabavlja lekarske instrumente i ostale potrepštine svojih članova;
- b) da osnuje zavode za lečenje, bolnice i sanatorije, po načelu uzajamne pomoći članova i zajedničkog vođenja poslova;
- c) da nabavlja i održava medicinske knjige i časopise, i
- d) da izdaje i posreduje pri izboru časopisa i drugih publikacija.

U pravilniku je naznačeno da članovi mogu biti samo doktori medicine i kandidati mađarske narodnosti.¹⁰¹⁵

U Zadruhu su uključeni lekari sa područje Bačke i Banata, sudeći po zavičajnosti članova Upravnog odbora. Bilo je učlanjeno oko 50 lekara mađarske narodnosti. Upisnina je iznosila 10 dinara, a udeo 100 dinara.

¹⁰¹³ AV, F 124., kutija 150.

¹⁰¹⁴ AV, F 124., kutija 154.

¹⁰¹⁵ AV, F 124., kutija 172.

Zadruga je formirana u jesen 1940. pa je radila samo pola godine.

Zemljoradnička kreditna zadruga u Padeju je osnovana još 1904. godine. Tada je imala 252 člana. Posle rata, izgleda, rad Zadruge nije bio obnovljen, jer u sačuvanoj dokumentaciji kao najraniji datum zabeležena je 1931. godina. Tada je u Zadruzi bilo registrovano 169 članova, svi Mađari. Kasnije su se učlanili i meštani Srbi, pa je i u Upravnom odboru bilo pet Mađara i četiri Srbina.

Zadruga je godinama dobro poslovala. Članovima je, pod uslovima predviđenim u pravilniku, dodeljivan kredit u maksimalnom iznosu od 7.000 dinara uz kamatu od 4⁰/₀

Doduše, pod dobrim radom podrazumevamo da je Zadruga poslovala na ivici pozitivnog bilansa. Godine 1935. je, na primer, aktiva Zadruge iznosila 224.699,50⁰/₀ dinara, tako da je čist dobitak bio samo 530 dinara.

Sledećih godina bilans je takode bio pozitivan sa vrlo skromnim dobitkom: 1936. godine 170 dinara, 1937. g. 239,50⁰/₀, a 1938. g. 291 dinar.

Krajem 1983. komisija Saveza zemljoradničkih zadruga izvršila je detaljnu reviziju. Ona joj nije dala prelaznu ocenu. Konstatovano je, naime, da — osim Upravnog odbora koji savesno radi — ništa ne ide kako treba. Nezadovoljni su i zadrugari, pa ih je 130 istupilo u sledećem periodu i situacija se pogoršala. U decembru 1940. Zadruga se nalazila pod stečajem.¹⁰¹⁶

Zemljoradnička kreditna zadruga u Senta Bogarašu, čiji su članovi većinom bili Mađari, formirana je 3. marta 1921, ali podatke o radu imamo samo od 1931. godine. Tada je u Zadruzi bilo 189 članova sa 612 udela, a jedan udeo je iznosio 50 dinara. Sledećih godina je broj članova ostao isti. Godine 1936, na primer, bilo je registrovano takođe 189 članova, ali samo sa 357 udela, ostale obaveze nisu bile podmirene. Ipak, Zadruga je poslovala pozitivno, mada je čista dobit iznosila 109,50 dinara. Posle je počelo izvesno osipanje članova. Godine 1939. bilo je registrovano 176 članova sa 337 udela, tada je bilo zaduženje od 50.000 dinara. Poslovanje te godine je završeno pozitivnim bilansom, ali je dobitak bio samo 143 dinara. Godine 1939. u Zadruzi je registrovano 170 članova.

Pre izbijanja rata, poslednja revizija u Zadruzi je izvršena 23. avgusta 1940. I u to vreme poslovanje je završeno pozitivnim bilansom i skromnim dobitkom od 816 dinara.¹⁰¹⁷

Našli smo još podatke i za Zadrugu poljoprivrednika u Feketiću. Ona je počela da radi 1935. godine, ali je, izgleda, kratko postojala, sudeći po sačuvanoj dokumentaciji, do 1935. godine. Po pravilniku, koji je bio sastavljen na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku, osnovni cilj Zadruge je bio: da unovči prerađevine svojih članova i drugih potrošača. Osim toga, nabavljala je priplodnu stoku, opremu i ostale predmete potrebne za ekonomiju. Predviđeno je još i davanje kredita članovima pa i davanje saveta za stručnu ekonomiju.

Pravilnikom je još predviđeno i posredovanje u kupoprodaji nekretnina i zaključenje zakupa ili smeštaj za stručno poljoprivredno osoblje u slučaju njihovog dužeg angažovanja.

Kreditni su bili dvojaki: kredit u robi i predujam na proizvode i stoku koje će zadruga unovčiti.

¹⁰¹⁶ AV, F 124., kutija 179.

¹⁰¹⁷ AV, F 124., kutija 194.

Zadruga je počela svoj rad sa 69 članova koji su imali 231 udeo po 25 dinara. Izgleda, međutim, da Zadruga nije uspela u planiranom poslovanju, jer je posle dve godine prestala da radi.¹⁰¹⁸

Početakom 30-tih godina radila je Zemljoradnička zadruga za nabavku i prodaju, ali nije sačuvana nikakva dokumentacija o tome.

Zadruga za potrošnju i unovčenje za Horgoš i okolinu je osnovana 1932. godine, ali je, izgleda, radila samo dve godine. Sačuvan je samo pravilnik iz kojeg se vidi da je imala prevashodni zadatak nabavljanja jevtinih artikala — predmeta za ekonomske potrebe, kao i da posreduje kod prodaje proizvoda.

U Horgošu je od 1934. radila Zemljoradnička i električna zadruga za nabavku, preradu i potrošnju. Osnovana je 15. aprila 1934. sa 52 člana i 52 udela od po 100 dinara.

Po pravilniku, koji je prihvaćen 1938. godine, osnovni cilj Zadruge je bio da stanovništvu obezbedi jevtiniju električnu energiju, izgradi razvodne mreže i pribavi potrebne sijalice.

Godinu dana kasnije u mestu je formirana i Zemljoradnička zadruga sa 35 članova. Do 1940. je taj broj narastao na 2.556 (do 1939. je učlanilo 420 meštana).

Električna zadruga je 1936. otpočela u mestu izgradnju električne mreže i 20. februara 1937. u mestu su se upalile sijalice.

U septembru 1940. izvršena je fuzija dveju zadruga u mestu. Zemljoradnička i električna zadruga, sa više od 4.800 članova, bila je među najboljima i najjačima u tadašnjoj Jugoslaviji.

U isto vreme Zadruga je istupila iz Saveza gospodarskih zadruga u Zagrebu i pristupila Savezu poljoprivrednih zadruga u Novom Sadu. I finansijska podloga Zadruge u to vreme je bila povoljna. Krajem 1940. ukupni prihodi su iznosili 1,335.000, a izdaci i zajmovi 923.970 dinara. Na taj način, u rezervi je ostalo 411.030 dinara.

Interesantno je napomenuti da je predsednik ove uspešne zadruge bio maloposednik Gelert Fodor (Fodor Gellért), izabran za poslanika Narodne skupštine na izborima u decembru 1938. godine.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁸ AV, F 124., kutija 220.

¹⁰¹⁹ AV, F 124., kutija 220.